

# Kemal Derviş ve 1980'ler Üzerine (\*)

Nazif EKZEN (\*\*)

*1. Kamuoyunda ilk kez siz, sıkça Kemal Derviş'in 24 Ocak 1980 programını öneren bir araştırmanın sahibi olduğuna dikkat çektiniz. O halde biz, Kemal Derviş'e "Birinci Özal" veya "Asıl Özal" da diyebilir miyiz? Dışa açılma ve ticaretin serbestleştirilmesi olarak da reklamı yapılan bu "iktisadi zihniyetin" kaynakları sizce nerelerde?*

**U**luslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının (WB) 1980 "İktisat Politikası tercihlerinin" belirlenmesinde üstlendiği rol açıktır. Türkiye'nin Ocak 1980 tarihinde uygulamaya karar verdiği program; IMF ve WB tarafından birlikte oluşturulmuş kombine bir, "İstikrar + Yapısal Uyum" programıdır. Derviş ve bir grup arkadaşı 1978-1983 döneminde bu kombine programın "Yapısal Uyum" ayağının uygulama modelini Dünya Bankası adına hazırlamışlardır. Türkiye'de uygulaması dayatılan "Yapısal Uyum" programının, gerekçesini, alt yapısını ve modelini Kemal Derviş ve arkadaşlarının Dünya Bankası adına hazırladıkları, Dünya Bankası Resmi Dokümanı olarak kayıtlanmış, şu üç temel çalışmada görüyoruz.

---

(\*) Cumhuriyet Gazetesi Frankfurt – HAFTA'da yazar ile yapılan ve 1 Haziran 2001 de yayınlanan söyleşinin tam metnidir.

(\*\*) Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu Üyesi, emekli Turizm Bakanlığı Müsteşarı.

- a) Kemal DERVİŞ&Shelma ROBINSON (1978): **The Foreign Exchange Gap, Growth and Industrial Strategy in Turkey: 1973-1983.**Washington.
- b) K. DERVİŞ, De MELO. J, S. ROBINSON (1981): **A General Equilibrium Analysis of Foreign Exchange Shortages in Developing Economy.** Washington.
- c) K.DERVİŞ, De MELO. J, S, ROBINSON (1982): **General Equilibrium Models for Development Policy** London.

*2. Türkiye’de, 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayıp 12 Eylül’le yerleştirilen süreç ki bugünkü krizlerin de kaynağı diyebiliriz, verdiğiniz bilgilere bakılarak söylenirse tam da bu çalışmaların ürünü o halde ?*

1980 Programı bilindiği gibi iki ayak üzerine oturur. Birinci ayak istikrardır ve bu IMF tarafından yürütülmüştür. İkinci ayak “Yapısal Uyum” dur ve Dünya Bankası tarafından “Structural Adjustment Loan” (SAL) sistemi ile yürütülmüştür. Türk Ekonomisinin “İthalatı İkame Eden” sanayileşme modelinden “Dışa Açık” ticaret modeline geçişi bu “Yapısal Uyum” politikaları ile sağlanmış ve politikaların uygulama aracı niteliğindeki 18 sektörlü dışa açılmayı sağlayan “ticaret” modeli Kemal Derviş ve arkadaşlarının yukarıda sıraladığım çalışmaları ile hazırlanmıştır.

*3. Dr. Derviş ve arkadaşlarının bu modelleri neleri içeriyordu?*

Kısa olarak bu çalışmaların ortaya koyduğu modelin gerekçesini, alt-yapısını ve hedeflerini değerlendirirsek; Robinson ve Derviş’in Dünya Bankası adına 1978 Kasımında zamanın iktidar partisi olan CHP Hükümetine 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çalışmalarına alternatif olarak ortaya koydukları model çalışmasında; 4. Plan’ın sanayileşme tercihleri yerine önerdikleri, “Dışa Açık Büyüme” sağlayacak “Ticaret Politikaları”nın temel gerekçesi, Türkiye’nin “kronik bir döviz dar boğazı” yaşıyor olması ve Türk yönetimlerinin bu sorunu mevcut sanayileşme yönlü politikaları ile çözemiyor olmasıdır. Robinson ve Derviş 1970 Devalüasyonu ve 1973 yılına kadar yaşanan çok yüksek döviz imkanlarına karşılık Türk ekonomisinin, 1973 yılı sonundaki

bu noktadan, 1975-1977 arasındaki çok kısa sürede şiddetli bir döviz kıtlığına düşmesini ve bu yapının 1950 ile 1960 lı yıllarda benzer şekillerde tekrarlanmış olmasını önplana çıkartarak, Türkiye nin ekonominin genel dengesinde esas çözmesi gereken sorunun “döviz kazanamama” sorunu olduğu sonucuna varmaktadırlar. Bunun temelinde de döviz üretmekten çok uzak olan sanayileşme politikaları ve bütünüyle iç pazara yönelik tarım politikaları yatmaktadır.

Bu nedenle 1978-1979’da CHP iktidarının ve özellikle DPT’ ndaki teknokrat kadronun ısrar ettiği 4. Plan ın **“Sanayileşmeyi Hızlandırma, ara malları sanayilerindeki yatırımları tamamlama”** stratejisi döviz kıtlığını daha da arttıracığı gerekçesi ile **“çok ihtiraslı”** bulunarak ( bkz: *Elekdağ. Ş. Türk Henkel Dergisi, 1987; P Wolff: ISO Dergisi, 1989*) yerine “döviz kazandırıcı” ticaret politikalarını hedefleyen, “Dışa Açık Büyüme” modeli IMF ve WB tarafından dayatılmaktadır.

Hatırlatmakta yarar görürüm, 4. Plan’ın “ihtiraslı” olduğu ifade edilen sanayileşme merkezli politikaları için istediği dış kaynak talebi plan dönemi için 3.5 - 4 milyar dolardır. Ancak bu talep reddedilmiştir. Türkiye bu politikalar yerine 1980 Ocağı’ nın radikal “Ticaret” politikaları tercihini yaptıktan sonra IMF + WB ikilisinden: 1980’li yıllar boyunca borç erteleme + Finansman Kolaylığı + SAL Kredileri sistemi içinde yaklaşık 20 milyar dolar kaynak imkanına sahip olmuştur.

#### *4. Bu dayatmaya hangi model esas olmuştur?*

Türkiye bu “ihtiraslı” sanayileşme stratejisinden vaz geçerken, iç ve dış ticareti serbestleştirmekte, kamunun imalat sanayii yatırımlarından geri çekilmesini, kamu ekonomisini imalat sanayii yatırım tahsisleri içindeki payının dramatik bir biçimde daraltılmasını 1980 programı ile kabul ederken en büyük üretim kapasitesine sahip KİT sisteminin üretimini bu ticaret politikalarına temel alt-yapı oluşturan 18 sektörlü Derviş+Robinson modelini esas almaktadır.

Programı, tarım kesimi için tamamlayan 12 sektörlü tarımsal üretimin “Ticaret” modeli ise 1983 yılında bir başka Dünya Bankası uzman grubu tarafından hazırlanmış ve Türkiye’ye önerilmiştir. Bu modelin öngörülleri çok ilginç ve iddialıdır. 1990 başlarında, “Şeker Pancarı” hariç tüm diğer tarımsal ürünlerde bu modele dayalı olarak, Türkiye’nin uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek hale geleceğinin iddiasını taşır.

Bizim sözünü ettiğimiz ve 1980 sonrasında SAL sistemi ile uygulanan bu “Yapısal Uyum” modelidir. Bunun aksini söylemek, 1980 modelinin “yerel” olduğunu ve Türkiye’de ki kurumlar ve kişiler tarafından gerçekleştirildiğini söylemek hiç mümkün değildir. (P.Wolff, yapısal uyum modelleri konusunda yaptığı çalışmasında, Türkiye’nin kendisini ilk “case study olarak” bu IMF+WB modelinin içinde bulduğunu yazar. Wolff’dan çeviri: ISO dergisi, 1989). Modelin Türkiye’ye önerilmesi sürecinde, Dünya Bankasının o yıllardaki (1978-1979) Başkanı olan R.Mc Namarra’nın Ankara ziyaretinde (Mayıs 1978) yapılan görüşmelerdeki talepler çok açıktır.

*5. 12 Eylül’ün Programını, 1980 programı da böyle bir bakış altında ve Kemal Derviş’in son solculuk reklamına bakarak söylenirse. “Türk sosyal demokratlarının” bir programı olarak mı görmek durumundayız?*

1970’li yılların son yarısında Sosyal Demokratların Programı olduğunu söylemek mümkün değildir. En azından 1977 seçimlerine girerken açıklanan CHP seçim bildirgesinde, böylesine radikal iktisat politikası tercihlerini, piyasa yönlü içeren bir programı yoktur. Ancak 1978 sonundan 1979 Ağustosuna kadar, hazırlanmakta olan 4. Plan’a alternatif bir model olarak IMF ve Dünya Bankası tarafından CHP’ye önerildiği ve ciddi bir biçimde hükümet kanadında tartışıldığı DPT teknokratlarını kararlı bir biçimde bu IMF + WB programına karşı çıkışları nedeniyle de, “ihtiraslı” bulunan 4. Plan Stratejisinin bizzat Başbakan tarafından yeniden yazıldığı da bilinmektedir. Ancak hükümet bu programı uygulama teşebbüsünde bulunmamıştır.

6. Türkiye'nin 12 Eylül'den bu yana süren "ihracat patlaması", dışa açılma, ticaretin serbestleştirilmesi vb. politikalarla girdiği neoliberal kolaycılık kulvarı, herhangi bir sorunu çözebildi mi? Türkiye'nin üretmez hale gelmesi bu politikanın bir sonucu değil mi? Geçici bir bilanço çıkartmak mümkün mü?

Bu soruyu, yukarıdaki 2, 3 ve 4. soruların bir devamı olarak görüyorum. 1980 programı hedefleri ve sahipliliği kadar bugünkü sonuçları itibarıyla büyük önem taşımaktadır. 1990' lı yıllardaki krizleri ve Türk ekonomisinin büyüme perspektifini kaybetmesinin "maddi temelleri" 1980 programının uygulama sonuçlarında yatmaktadır.

Türkiye 1980 programına girerken, Türk ekonomisinin yapısı konusunda, IMF ve WB kaynaklarının tespitleri genelde şöyleydi: ekonominin büyüme eğilimi (1973-1978 döneminde) YILLIK ORTALAMA % 6.9 olmuştur. Büyümenin bileşenlerine bakıldığında; toplam "iç talep" etkisi % 100.4; "ticaret etkisi" % -0.4 ; "teknoloji etkisi" % 0. Kısaca bütünüyle iç talebe dayalı bir büyüme. Ticaret etkisine ihracat+ithalatın ikamesi şeklinde bakıldığında % -0.4 lük payların dağılımı ihracatın payı % -1.0 + ithalatı ikamenin payı % 0.6 olduğunu saptıyorlar. Kısaca Türk ekonomisi iç taleple çalışan kapalı bir ekonomidir. (Bknz: *Turkey Policies & Prospects for Growth, 1980, pp, 255. Bu saptamayı, Kruger (1978), Robinson, Mills' de de görüyoruz*).

Yapısal Uyum (SAL) ayağında 1980 programı ile esas alınan 18 sektörlü ticaret modeli iç ve dış ticareti libere ederken, ticarete konu olan sektörlerin büyük ölçüde tarımsal üretim ve KİT üretimi ile bağlantılı olduğunu unutmamak gerekiyor. Yatırım politikalarının önüne geçirilen ticaret politikasının aktif elemanları ise fiyat, kur, gümrük tarifeleri, faiz hadleri, ihracat teşvikleri ve subvansiyonlardır (*Turkey, Industrialization & Trade Strategy, 1982, WB*). Daha da ayrıntıya girmek mümkün ancak, sıraladığım kaynaklardaki, belirlenmiş "Ticaret Politikaları"nın hedefleri yeterince açık.

Ticaret Politikalarına dayalı bu dışa açık büyüme programının ilk döneminde kur da "sliding peg" uygulaması ile doğrudan ve sürekli teşvik etkisi ile önemli bir ihracat büyümesi sağlandı. Ancak bu iç teleple büyüme yerine dış

taleple çalışacak büyümeyi sağlayacak bir yapıyı, yatırım süreçlerini kaybetmiş bir genel dengede büyümeyi sürekli ve istikrarlı kılacak bir yapıya Türkiye'yi hiç bir zaman getirmedi.

Türkiye, 1980 öncesi yapısının yarattığı kapasiteyi Ticaret Politikası öncelikleri içinde dış ticarete yönlendirmiş, dönem içinde dünya pazarlarına “yeni mal” çıkartmamış, yani uluslararası pazarlardan pay alamamış (ancak 1990'larda Turizm yeni mal olmuştur) ve pazar geliştirememiştir. Bütün bunların ötesinde, ancak “yüksek koruma oranlarının olduğu sektörlerde” ihracatı sürdürebildiği (S.Togan, H.Olgun,1989) daha 1988 yılında ortaya çıkmıştır. (esas itibariyle 1990'lı yılları krizlerinin ilk somut belirtisi Şubat 1988 Krizidir ).

### 7. Derviş Modeli bir çözüm getirmedi de denilebilir mi?

Daha açık anlatımla, bu program uygulamasının öncesinde Türkiye'nin sahip olduğu rekabet imkanları da “ticaret politikalarının” yaygın teşvik anlayışının kurbanı olmuş ve Türkiye bu alanlardaki rekabet imkanlarını da kaybetmiş vaziyette 1990'lı yıllara girmiştir.

Kısaca “ticaret modeli” 20 milyar dolarlık destek ile (2.9 Milyar doları IMF,8 milyar doları borç ertelmesi10.5 milyar doları WB ve diğer ticari bankalar olmak üzere) ÇOK KISA SÜREDE YENİDEN EKONOMİNİN GENEL DENGESİNİ DÖVİZ ÜRETEMEME SORUNU ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu dehşet dengesinde Türkiye Döviz üretme yerine yeniden Borçlanmaya imkan verecek olan “kısa vadeli sermaye hareketlerini” olabildiğince serbest bırakan 32 sayılı TPKK kararı ile Ödemeler Dengesinin Semaye Hareketleri dengesini “libere” etmiştir. “Sıcak para-dolarizasyon” sürecinin başlangıcı da ne tesadüf, rekabetin kaybedildiğini gösteren göstergelerin somutlaştığı 1989 yılıdır.

Oldukça uzayan bu bölümde bir noktada daha var.Bu 1990 borç kısır döngüsünün anlaşılması açısından önemli. 1980 Yapısal Uyumunun “Ticaret Modeli” kamu ekonomisinin faaliyet alanını daraltıp, kamuyu ve KİT sistemini yatırım alanında bütünüyle geri çekerken ve ticaret politikalarını önpla-

na çıkartırken, iktisadi faaliyet alanında “birey”e, önemli bir yeni alan açmaktaydı.

#### 8. “Birey”in nasıl bir iktisadi anlamı oldu?

Büyük ölçüde kamu ekonomisi ağırlıklı örgütlenmiş ve mali yapıyı milli muhasebe, kayıt sisteminin bu örgütlenmeye göre düzenlemiş olan sistem, “Ticaret Politikası” esaslı yeni örgütlenme düzeni içindeki yeni aktöre yani bireye, mali yapı, muhasebe ve kayıt sistemi içinde hiç bir yükümlülük getirmemiştir. Bunun doğal sonucu olarak, çok hızla büyüyen bir ticaret sektörü kayıt dışılığın en önemli ayağını oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda hızlı bir biçimde teraküm eden ticari sermaye “izlenemeyen ellerde” toplanmak suretiyle modelin en zayıf halkasını oluşturmuştur. “Ticaret politikalarının” yarattığı yapı sadece izlenemez olmakla kalmamış aynı zamanda Kamu maliyesi vergi aracını yitirmiştir. Verginin iktisadi faaliyetlerin izlenmesi ile bütün bağlantısı kopmuştur. İktisadi faaliyet hacmi içinde büyüyen ticari faaliyetler giderek daha büyük boyutlarda vergi kapsamı dışında kalmıştır. Verginin yerine ikame edilen “iç borç” bir finansman aracı imiş gibi, zorla TBMM’ne kabul ettirilmiş, borçlanma yetkisini sınırsız bir biçimde “yürütmeye” devir eden TBMM bu borçlanma süreçlerini hiç bir şekilde denetlememiştir. Türk Bankacılık sistemi de 1986 yılında başlatılan “ihale yöntemi ile satış-faiz cazibesi ile” iç borçlanmanın tarafı haline getirilerek, kaynak tahsis mekanizmasına yön değiştirilmiştir.

#### 9. Denizin bittiği ne zaman ortaya çıktı?

1984-1985 Bütçe Yasası ve Vergi Yasası değişiklikleri ile başlayan “iç-borçlanma” ve 1989 yılında 32 sayılı karar ile başlayan “kısa vadeli semaye hareketleri” sürecinin birlikte işleyişi, öyle 1990 yıllarda değil daha öncesinde “Ticarete dayalı” Dışa Açık Büyüme modelinin bittiğini gösteriyor.

Bu nedenle, 2000-2001 Krizlerini kesinlikle 1980 “Yapısal Uyum” modelinin “Ticaret Politikaları”nın sonuçlarından ayrı tutarak değerlendirmek mümkün değil. Belki şimdi 1980 programının, 1984 ve sonrasında terk edil-

diği, sistemin doğası itibariyle uyumu mümkün olmayan ellerden geri alınıp, kaldığı yerden tamamlanmaya çalışılması olarak da yorumlamak mümkün.

*10. Dünya sistemi neden ve ısrarla herşeyden önce Telekom'un özelleştirilmesi için baskı uyguluyor? Sadece çok kârlı olduğu için mi? Burada sadece böyle ekonomik bir güdü mü etkili? Bu ısrarın iktisadi ve siyasi anlamı nedir?*

Kuşkusuz bu ısrarın esas itibariyle “siyasi” olduğunu düşünüyorum. Bu tür iktisadi tercihler, siyasi tercihlerin bir alt kategorisidir. Esas hedef, Telekom'un daha başlangıç aşamasında bir KİT olmaktan çıkartmak suretiyle, Türkiye'de gelecekte de iktisadi tercihlerin KİT sistemine dönebilme imkanlarının yollarını mutlaka tıkamaktır. (*Türkiye 2000 – 2010 döneminde Ulusal İletişim Ana Planı doğrultusunda 38 milyar dolarlık yatırım hedefi koymuştur*).

*11. Prof. Dr. Rudiger Dornbusch, Türk Banka sisteminin islahı için 40 milyar dolara ihtiyaç duyulduğunu ileri sürdü. Türkiye'nin bu hali ile bu yükün altına girme şansı var mı?*

Türkiye'de bankacılık sistemine yönelik son kararlar ile birlikte hali hazırda 40 milyar doları aşan bir yükümlülüğün altına girmiştir. Kuşkusuz bu yükümlülük sonuçta, Türk mali sektörünün bankacılık kesimine, sermaye yeterliliği olmayan işletmelerin kesin olarak tasfiyesi şeklinde yansıyacaktır.